

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

У статті представлені результати теоретичного аналізу категорії психологічного впливу. Висвітлено сучасні підходи до визначення феномену впливу, його систематизації та поняттєвого апарату. Окреслено ряд проблем, які існують у контексті досліджень психологічного впливу, здійснено спробу класифікації впливів за "суб'єкт-об'єктною" ознакою.

Ключові слова: вплив, психологічний вплив, впливи у системах "людина-довкілля", "людина-людина", "Я-система", інтрасуб'єктні та інтерсуб'єктні впливи.

Постановка проблеми. Аналіз наукових публікацій останніх років у галузі психології дає змогу стверджувати, що значна кількість дослідників залучає до свого категоріального апарату поняття "вплив". Здійснений О.В. Кириченком контент-аналіз кандидатських і докторських дисертацій з проблем акмеології, психології, педагогіки, політології, соціології та управлінської діяльності, показав, що фактично в усіх роботах, що захищалися упродовж останніх десятиріч, прямо чи опосередковано автори торкаються прикладного аспекту використання психологічного впливу у професійних цілях [цит. за В.П. Шейновим, 16]. Даний факт вказує на актуальність проблеми впливів, що обумовлена, в першу чергу, розумінням життєдіяльності людини, як неперервного потоку різних впливів, на які наражається індивід з моменту зародження та які з часом, сам починає здійснювати на своє оточення і на самого себе.

На думку Г.О. Ковальова [8], проблема впливу (який не завжди розгорнуто рефлексується) займає особливе місце в психологічній науці, оскільки саме в ній найбільш сконцентровані принципові питання, що пов'язані з управлінням психічними явищами. Вчений акцентує увагу на тому, що проблема психологічного впливу, виступає як центральна, "результуюча" проблема в психології і, одночасно, як системоутворююча категорія, яка багато в чому визначає цільову перспективу (пошук законів управління психічними явищами), прикладний потенціал та суспільний імідж психологічної науки. Зауважимо, що саме на впливах ґрунтуються різного виду психологічні практики: психотерапевтична, консультативна, психокорекційна робота; психологія впливу покладена в основу виховання, навчання, управління, суспільної діяльності людей.

Проте, не дивлячись на свою актуальність, проблема впливу не отримала поки що належного розвитку в психології. Зокрема, при спробі психологів дати наукове визначення впливу виникає ряд суперечностей, що спричиняється відсутністю чіткого розуміння даної категорії. Навколо понять і концепцій, які так чи інакше пов'язані з поняттям "вплив", склалася ситуація неузгодженості поглядів авторів щодо типів, видів, механізмів, класифікацій, технологій, прийомів, методів впливу та ін. Іноді терміни замінюються один одним при характеристиці певного компонента психологічного впливу, що вносить незручність та незрозумілість стосовно сутності явища, яке вивчається.

Іншими словами, накопичені матеріали теоретико-емпіричних досліджень з проблеми впливів, а також результати впровадження конкретних технологій психологічного впливу в практичну сферу на сьогодні ґрунтовно не осмислені вченими на рівні фундаментального теоретико-методологічного узагальнення. Перераховані факти, певною мірою, дезорієнтують дослідників при здійсненні подальших наукових пошуків у континуумі проблеми впливу та гальмують процес розробки "Психології впливу", як самостійної галузі наукового знання.

Викладені вище положення зумовили вибір теми даної публікації, **метою** якої є теоретичний аналіз та узагальнення існуючих уявлень про категорію впливу в психології, а також здійснення спроби класифікації впливів за "об'єкт-суб'єктною" характеристикою.

Результати теоретичного аналізу. Джерельною базою дослідження є монографії і статті, а також підручники та посібникові видання, авторами яких являються українські й зарубіжні вчені. Серед праць вітчизняних науковців бралися до уваги роботи В.В. Москаленко, О.В. Самборської, В.О. Татенка; суттєву роль в осмисленні категорії впливу відіграли праці російських психологів, а саме Г.М. Андрєєвої, Є.Л. Доценка, Р.М. Душкіної, Т.С. Кабаченко, С.Г. Кара-Мурзи, Г.О. Ковальова, О.В. Сидоренко, В.П. Шейнова. Значна увага була зосереджена на опрацюванні доробок таких зарубіжних авторів, як Ф. Зімбардо, Р. Чалдіні та ін.

На початку наших суджень звернемося до трактування поняття "вплив" у словниках. У тлумачному словнику російської мови С.І. Ожегова, вплив визначається як *дія*, що здійснюється кимось-чимось на когось-щось [9]. В українській мові вплинути – означає *подіяти*, тобто спрямувати *дію* на об'єкт з метою зміни чи утримання його стану (якості, характеристики) у напрямку, бажаному для суб'єкта цієї дії. Враховуючи словникові тлумачення, український психолог В.О. Татенко [15] говорить, що у широкому розумінні вплив – це будь-які рухи, дії чи прояви бездіяльності одних сутнісних субстанцій, що викликають зміни в інших сутнісних субстанціях або ж самозміни.

Логічно буде припустити, що вплив, як наукова категорія, має свою диференційовану структуру, подібно до концепції таксономії (таксон – це група в класифікації, яка складається з дискретних об'єктів, що об'єднані на основі загальних якостей та ознак [12]). Дане поняття використовується в географії, лінгвістиці та інших науках, проте, перш за все, в біології, де при розгляді філогенезу живих організмів виділяють: домен – царство – тип – клас – порядок – сімейство – рід – вид. Думається, що подібну диференціацію можна знайти і в класифікації впливів (безумовно з урахуванням особливостей психологічної науки та термінології), проте, на сьогодні вона не осмислена вченими і являє собою окремі фрагментарні дослідження в різних галузях психології (соціальної, загальної, педагогічної, вікової, екологічної та ін.). Тому, виникає необхідність розробки диференційованої системи впливів на основі рядоположеності категорій впливу та їх причинно-наслідкових зв'язків.

Найбільш узагальнену типологію впливу запропонував Г.О. Ковальов [8], за яким слід розрізняти: 1) впливи факторів природного оточення (біотичних й абіотичних) на психіку і особистість людини; 2) соціальні впливи, обумовлені приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; 3) культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4) аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи, що виступає у двох планах: засобах мобілізації та розвитку власних фізичних, психічних і творчих можливостей суб'єкта, а також індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи. Виходячи з цього, можна припустити, що існує *чотири* основних *типи впливів*: впливи природного середовища, соціальні впливи, культурологічні впливи та аутовпливи.

Далі науковець, ідеї якого ми розглядаємо, говорить про види впливу, віднісши до них хімічний, біологічний, екологічний, соціальний, кримінальний, педагогічний, естетичний, комерційний, юридичний та ін. Інші вчені, продовжуючи даний ряд, виокремлюють релігійний, соціетальний, гендерний, вплив засобів масової інформації та інші, при цьому називають їх формами, категоріями, різновидами впливу. Слідуючи за логікою ідеї таксономії, щойно вказані впливи логічно віднести до категорії *класів*. Відтак, до типу впливів природного середовища відносяться наступні класи – біологічний, екологічний, атмосферний та ін.; до впливів типу "соціальні" можна віднести соціетальний, гендерний, економічний, юридичний та ін.; етнічний, релігійний, моральний входять до типу культурологічних впливів. Зауважимо, що ми лише контурно торкнулися питання співвіднесення тип-клас, розуміючи важливість ґрунтового дослідження рангової диференціації у контексті психології впливу.

Проблемним залишається на сьогодні питання віднесення *психологічного впливу* до певного рангу в цілісній структурі впливів. Переважна більшість вчених виокремлюють "психологічний вплив", як окрему категорію "вид впливу" (Т.С. Кабаченко, Г.О. Ковальов, О.В. Сидоренко), тобто мова йде про більш вузьке поняття ніж сам вплив. Проте, постає питання, а чи може бути вплив не психологічним, навіть якщо він природний, гендерний чи естетичний? У будь-якому випадку він зорієнтований на психічні структури особистості, її свідомість або внутрішні стани.

Поряд з цим, з'ясовано, що вплив асоціюється з категорією *дії*, яку психологічна думка ще за радянських часів виокремлювала як одну із центральних категорій психічного, інваріантну структуру, що надає психічному визначеності, виразності, цілісності. Тому, з нашого погляду, коли мова йде про вплив, він завжди буде психологічним, в яких би сферах життєдіяльності чи внутрішніх структурах особистості не проявлявся. Таким чином, під впливом нами розуміється психологічний вплив і у подальших викладах при використанні терміну "вплив" матиметься на увазі "вплив психологічний".

Загальний теоретичний аналіз підходів і витоків сучасного знання, як і подальший аналіз відповідних уявлень з проблеми впливу, все ж потребує з'ясування змістовної сутності поняття, яке вивчається. Тому, проаналізуємо найбільш поширені існуючі визначення, при цьому виділяючи ініціатора (об'єкт) та адресата (суб'єкт) здійснюваного впливу (табл. 1).

З вищевикладених у таблиці 1 визначень стає очевидним, що найбільш узагальнено "вплив", як окрему психологічну категорію, визначають Г.О. Ковальов та В.О. Скребець. Ми поділяємо їхню думку і для подальшої роботи приймаємо дані трактування. Інші автори говорять про вплив, виключно, як про міжособистісну взаємодію.

Аналіз авторських ідей щодо розуміння сутності впливу показує, що *суб'єктом* психологічного впливу може бути індивід, група, ситуація, довкілля, свідомість, психічні стани, значущі переживання, почуття. *Об'єктом* психологічного впливу виступає індивід, група, психіка, свідомість, довкілля. У

даному контексті значущими є визначення Г.О. Ковальова, В.О. Скребця та В.О. Татенка, відповідно до яких людина може виступати суб'єктом і об'єктом як зовнішніх, так і внутрішніх впливів, при цьому підкреслюється важливість інтрапсихічних впливів. Дана ідея значно розширює уявлення про феноменологію впливу, який, зазвичай, розглядається вченими у розрізі міжособистісної комунікації [1; 4; 11; 17]. Окрім цього, можна говорити, що суб'єкт впливу являється визначальним критерієм у віднесенні впливу до певного класу.

Таблиця 1

Уявлення різних авторів про психологічний вплив

№	Автор	Визначення
1	Душкіна М.Р.	Зовнішня дія суб'єкта впливу на психоемоційний та психосоматичний стан об'єкта впливу, яка направлена на когнітивну, афективну та оціночно-вольову сфери.
2	Кабаченко Т.С.	Дія, яка здійснюється по відношенню до об'єкта (індивідуального чи групового) і викликає причинно-наслідкові зміни у його психіці та поведінці.
3	Куліков В.М.	"Проникнення" однієї особистості (або групи) в психіку іншої особистості (або групи), метою якого є зміна індивідуальних чи групових психічних явищ.
4	Ковальов Г.О.	Процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем.
5	Сидоренко О.В.	Дія на стан, думки, почуття та дії іншої людини за допомогою психологічних засобів, із наданням можливості їй права та часу відповісти на цю дію.
6	Скребець В.О.	Процес (дія, акт), що викликає якісні та/чи кількісні зміни матеріального і духовного субстрату в ознаках фізичного, біологічного чи психічного прояву.
7	Татенко В.О.	Дія суб'єкта, що викликає потрібну йому психічну активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, уявлення, спогади, думки, почуття, ставлення, вольові дії тощо.

Вищевикладені судження окреслюють ще одна важливу проблему – співвіднесення зовнішніх та внутрішніх впливів. Постає питання: які впливи є зовнішніми, а які внутрішніми? Чи є між ними чітка межа? Особливо це стосується психіки, яка зовнішнє перетворює на внутрішнє (суб'єктивація), а внутрішнє проєктується в зовнішнє (об'єктивація) (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонт'єв, П.Я. Гальперін). Ми поділяємо думку В.О. Татенка [15], який вважає, що отримуючи впливи іззовні людина й сама здійснює впливи на зовнішні об'єкти, а кожний вплив, який людина спрямовує оточенню, є водночас її впливом на саму себе (причому опосередкованим). Поряд з цим, цілеспрямований вплив на самого себе може суттєво впливати на зміст і форму впливів, які "Я" адресую оточенню. Автор вводить поняття *інтерсуб'єктних та інтрасуб'єктних впливів*, тобто впливів на зовнішні об'єкти (чи інших суб'єктів) і *самовпливів*, між якими спостерігається різного роду *взаємодія та взаємовпливи*. З нашого погляду, питання взаємообумовленості зовнішніх та внутрішніх впливів є досить важливим для методологічної рефлексії психології впливу, тому потребує ретельних теоретичних та емпіричних досліджень.

Як з'ясовано вченими, будь-який вплив має своєрідну структуру. Г. О. Балл, М. С. Буригін [2] пропонують при аналізі психологічного впливу звертати увагу на такі чотири аспекти: а) *операціональний* аспект торкається того, яким чином, посередництвом яких операцій вплив здійснюється (*засоби впливу*); б) *інтенціональний* аспект визначається тим, на які зміни реципієнта вплив орієнтований (*мета впливу*); в) *результативний* аспект визначається тим, який результат досягається завдяки впливу (*його результат*). Результат, зазвичай, не завжди співпадає з початковими інтенціями; г) *статусно-рольовий* аспект стосується того, наскільки рівними чи різними є суб'єкт, що впливає та реципієнт (вважається, що це індивіди) по соціальному чи соціально-психологічному статусу, а якщо ні – то хто з них вищий; в якій ролі (наприклад, "дитини", "дорослого" чи "батька") виступає кожен з них (*відповідність статусних позицій*). У цьому ракурсі вплив розглядається лише як активна субстанція міжособистісних взаємин.

Розкриття інтенціонального (як і результуючого) аспектів впливу, за даними авторами, передбачає характеристику змісту викликаних (або ним упереджених) змін. Відповідно до індивіда-реципієнта зміни можуть спрямовуватися: а) на базовий рівень особистості (стосовно якого, як вважають автори, можливості впливів відносно обмежені), даний рівень спрямований на темперамент, характер, емоційно-вольову сферу, здібності, у тому числі інтелектуальні; б) на досвід, знання, навички, звички, уміння; в) на спрямованість особистості, світогляд, морально-етичну та естетичну сфери; г) на установки, диспозиції, відношення особистості до світу, інших людей, до себе; д) на діяльність і спілкування. Вище перераховані чинники, можуть виступати *мішенями психологічного впливу*.

Теоретична рефлексія дефініцій, представлених у таблиці 1 та уявлення Г. О. Балла і М. С. Буригіна щодо структури і змісту змін, викликаних (упереджених) впливом, дають змогу виділити, принаймні, три площини, в яких розглядається і досліджується сьогоденні психологічний вплив.

1. Система "людина-довкілля" (під докільям мається на увазі природне, соціальне та антропогенне оточення [13]). Предмет дослідження – інтерсуб'єктні зовнішні впливи, які є взаємообумовленими. Галузі дослідження – загальна, екологічна, соціальна психологія та ін.

2. Система "людина-людина". Предмет дослідження – впливи, що надходять із зовні, від інших людей – зовнішні, або інтерсуб'єктні впливи (міжособистісні, групові, масові). Галузі дослідження – соціальна психологія, психологія спілкування, педагогічна психологія, політична психологія, інші дисципліни гуманітарного спрямування.

3. "Я-система". Предмет дослідження – інтрасуб'єктні впливи (самовпливи). Галузі дослідження – загальна, соціальна, екологічна психологія, економічна психологія та ін.

Думається, що дані системи є визначальними, в кожній з них є свої типи впливів, які відповідно мають класи, види, форми прояву, механізми та ін. Проте дане питання потребує ґрунтовного теоретичного аналізу та емпіричних розвідок і перевірок.

Зупинимося на деяких важливих моментах у кожній із зазначених площин. Психологічний вплив у межах взаємодії людини з людиною (система "людина-людина") є найбільш дослідженим науковцями і розуміється ними, як міжособистісний психологічний вплив, у процесі якого сам акт впливу зводиться до взаємного обміну інформацією за допомогою вербальних сигналів, паралінгвістичних символів та невербальних засобів. Тому, досить неправомірною є думка вчених, які вважають за доцільне визначати міжособистісний вплив і психологічний вплив синонімічними поняттями, пояснюючи це залежним та взаємодоповнюючим характером вказаних термінів. До цього ж, у науковій літературі часто спостерігається взаємозамінність понять "соціальний вплив", "міжособистісний вплив", "особистий вплив", "особистісний вплив", що ускладнює феноменологічний аналіз категоріального апарату психології впливу.

У системі впливів "людина-людина" розглядаються види впливів, методи протистояння впливу в процесі спілкування, форми та критерії впливу, ретельно вивчаються конструктивні-неконструктивні види впливів та ін. Разом з тим, одні й ті ж поняття називаються по-різному, зокрема, коли мова йде про такі поняттєві конструкції, як переконання, самопросування, психічне зараження, навіювання, прохання, примус, ігнорування, напад, висунення вимог, санкціонування, маніпулювання, формування прихильності, різні автори використовують дані поняття, узагальнюючи їх категоріями "види", "способи", "механізми впливу".

Окрім вище перерахованих традиційних категорій у системі міжособистісних впливів, зустрічаємо наступні поняття: чутки, рекети, захоплення людей, публічні терористичні акти, аварії, епідемії, голодовки, акти самоспалювання, модифікація поведінки, мода, поступливість, конформність, підпорядкування авторитету, самоатрибуція, обумовлювання, забобони, підпорогове навіювання та ін. Перераховані різномірні феномени, науковці знову ж таки відносять до видів, способів, технік, ефектів впливу, тобто автори не мають єдиних критеріїв категоризації психологічного впливу, і в розумінні даної психологічної категорії виходять, переважно, з ситуаційних форм прояву впливів.

Значно менше уваги приділено з'ясуванню методологічних засад феноменології психологічного впливу у розрізі системи "людина-довкілля" та "Я-система". Проаналізовані напрацювання психологів щодо дослідження впливів у вищезазначених системах, вказують на доцільність розробки даної проблематики у контексті екологічної психології, де вплив виступає ключовою категорією. В.О. Скребець [14] наголошує на важливості вивчення функціональних проявів впливів людської свідомості на довкілля та внутрішні стани людини, а також довкілля та внутрішніх станів на свідомість, а через свідомість – на все інше: світогляд, спосіб життя, звички, настрої, поведінку, почуття, переживання, психіку загалом. Такий підхід, дає можливість вивчати інтрасуб'єктні впливи, як важливий елемент цілісної системи функціонування індивіда, що мобілізує власні фізичні, психічні та творчі можливості суб'єкта, а також його індивідуальну систему внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи. Проте, питання систематизації й змістовного наповнення видів, способів, форм прояву, механізмів, методів, прийомів, засобів інтрапсихічного впливу залишається відкритим на сьогоденній день.

Висновки. Таким чином, здійснений нами теоретико-методологічний аналіз проблеми впливу у психології, дозволив виділити ряд узагальнень, значущих у контексті даної проблематики.

1. Вплив є ключовою категорією в психології, оскільки саме в ній найбільш сконцентрованими є питання, пов'язані з розвитком психіки та управлінням психічними явищами. На впливах ґрунтуються всі види психологічних практик (консультування, терапія, корекція). Поряд з цим, проблема впливу не отримала належного розвитку в психологічній науці.

2. Спостерігається відсутність чіткого розуміння науковцями категорії впливу, а також неузгодженість поглядів авторів щодо типів, видів, механізмів, класифікацій, технологій, прийомів,

методів впливу та ін. Часто вживаються різні терміни при характеристиці одного й того ж прояву психологічного впливу.

3. Дослідники впливу не мають єдиних критеріїв категоризації психологічного впливу, що зумовлює необхідність створення строгої систематизації впливів на підґрунті фундаментальних теоретико-методологічних узагальнень.

4. На сьогодні вплив вивчається науковцями у трьох системах: "людина-довкілля" (під доквіллям мається на увазі природне, соціальне та антропогенне оточення), "людина-людина" (міжособистісні, групові, масові) та "Я-системі" (внутрішні впливи). Найменш дослідженими є інтрапсихічні впливи.

5. Впливи у системах "людина-довкілля" та "Я-системі" доцільно вивчати у контексті екологічної психології.

Використані джерела

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 160 с.
2. Балл Г.А., Бурыйгин М.С. Анализ психологических воздействий и его педагогическое значение / Г.А. Балл, М.С. Бурыйгин // Вопросы психологии. – 1994. – № 4. – С. 56-66.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, 2001. – 344 с.
4. Душкина М.Р. Психология влияния / М.Р. Душкина. – СПб.: Питер, 2004. – 224с.
5. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф.Зимбардо, М.Ляйпше. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с.
6. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия / Т.С. Кабаченко. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 544 с.
7. Кара-Мурза С.Г. Манипуляція свідомістю : навчальний посібник / С.Г. Кара-Мурза. – К.: Оріони, 2006. – 528 с.
8. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С.14-50.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.
10. Самборська О. В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О. В. Самборська. – К., 1997. – 190 с.
11. Сидоренко Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.
12. Современный словарь иностранных слов: 20 000 слов. – 4-е изд. – М. : Рус. яз., 2001. – 742 с.
13. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В. О. Скребець. – К. : Слово, 2004. – 440 с.
14. Скребець В.О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології / В.О. Скребець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир, 2008. – Вип. 15. – С. 274-280.
15. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу : монографія / В.О. Татенко. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.
16. Шейнов В.П. Психологическое влияние / В.П. Шейнов. – Минск: Харвест, 2007. – 800 с.

Shlimakova I.I.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE PHENOMENON

The results of theoretical analysis for category of the psychological influence are presented. Modern approaches to the determination of the influence phenomenon, its systematization and meanings are reflected. The row of problems which exist in the context of psychological influence researches is outlined, the attempt to classify the influences according to the "subject-object" sign is carried out.

Key words: *influence, psychological influence, influences in the systems "man-environment", "man-man", "I-system", intrasubject and intersubject influences.*

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011

УДК 159.98 : 316.612

Шушунова О.І.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ГРИ

У статті висвітлюються питання особливостей спілкування підлітків з однолітками та дорослими, розвиток комунікативних здібностей учнів ПТНЗ за допомогою гри та тренінгів, розкриття комунікативного потенціалу особистості.

Ключові слова: спілкування, підліток, комунікативні здібності, комунікативний потенціал, гра.

Постановка проблеми. Основна задача професійно-технічного навчального закладу – це забезпечити учнів певною професією, озброїти їх знаннями останніх досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду, навчити застосовувати отримані теоретичні знання й практичні навички у майбутній професійній діяльності.

Продуктивна професійна діяльність, формування соціальної і трудової активності майбутніх фахівців можливі за умови опанування учнями під час навчання в ПТНЗ базового комплексу компетенцій (полікультурних, соціальних, комунікативних, інформаційних тощо). Педагоги мають передати певну суму знань, умінь і навичок учням, навчити їх методам самоосвіти, що дозволить їм самостійно розширити свої знання і застосовувати їх на практиці. Від формування правильних взаємостосунків між членами педагогічного й учнівського колективів залежить успіх їх співпраці. Під час спілкування здійснюється не лише обмін інформацією, але й примноження знань про навчання й виховання людини, засвоєння нею різних форм соціального досвіду, норм і правил поведінки, традицій і звичаїв.

Педагог є провідним суб'єктом професійно-педагогічної комунікації. Його професійна, зокрема комунікативна, діяльність має бути спрямована на виконання соціального замовлення – формування гармонійно розвиненої особистості. Комунікативною метою педагога є не лише досягнення взаєморозуміння у спілкуванні, а й вплив на фахову підготовку учня.

Формування умінь, зокрема, комунікативних – це безперервний процес, який триває від первинного ознайомлення з ними до оволодіння умінями на рівні педагогічної майстерності.

Мета статті: розглянути особливості розвитку комунікативних здібностей учнів професійно-технічних навчальних закладів за допомогою гри.

Теоретичний аналіз проблеми. Розвиненість комунікативної характеристики, своєрідність її прояву зумовлює соціально-психологічну відмінність однієї особистості від іншої, оригінальність спілкування та взаємодії в соціумі. Педагогічні працівники – суб'єкти навчально-виробничого процесу, ефективність успішності їх роботи залежить від вмінь організувати навчальну діяльність учнів, використовувати різні форми і методи навчання, формувати в них професійні навички, пізнавальні здібності [2].

Л.П. Буєва інтерпретує спілкування як процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних суб'єктів (особистостей, груп); який характеризується обміном діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями і навичками, а також результатами діяльності.

У більш вузькому психологічному сенсі спілкування розуміється як процес і результат встановлення контактів між людьми, що породжується потребами в спільній діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння людьми один одного. Дане визначення відображає основний зміст спілкування: передачу інформації (комунікативний аспект), взаємодію (інтерактивний аспект), пізнання людьми один одного (перцептивний аспект спілкування). Поняття комунікації пов'язано з інформаційними обмінами, які існують між людьми в процесі спільної діяльності і спілкування. Комунікація – це акт і процес встановлення контактів між суб'єктами взаємодії за допомогою вироблення загального сенсу переданої і сприйманої інформації. Дії, метою яких є смислове сприйняття, називають комунікативними [1]. Спілкування – діяльність, що займає величезне місце в житті підлітків і старших школярів і представляє для них самостійну цінність. Існують відмінності в комунікації підлітків. В цей період розвитку відзначають дві протилежні тенденції: розширення сфери спілкування, з одного боку, і зростаючу індивідуалізацію – з іншого. Перша проявляється у збільшенні часу, який витрачається на нього, в істотному розширенні його соціального простору (серед найближчих друзів підлітків і старшокласників – учні інших шкіл, училищ, студенти, робітники, військовослужбовці), в розширенні географії спілкування, і, нарешті, в особливий феномен, що отримав назву "очікування спілкування" і виступає у постійній готовності до контактів. Що стосується другої тенденції – індивідуалізації відносин, – то про неї свідчить розмежування природи взаємовідносин з оточуючими, висока вибірковість у дружніх уподобаннях, вимогливість до спілкування в діаді. Можна вважати, що в основі спрямованості знаходяться різні потреби учнів: потреба пережити новий досвід, випробувати себе в новій ролі, та потреба в самовиявленні і розумінні. Обидві потреби носять нестійкий характер, їх задоволення викликає у підлітків глибокі переживання [3].